

Cumhuriyet Dönemi'nde Veba Salgınları ve Alınan Önlemler (1923-1947)

Abdulaziz Kardaş*

ORCID: 0000-0002-3343-2745

Öz

Veba, tarih boyunca insan varlığını ve toplumları tehdit eden salgın hastalıklar arasında yer almıştır. Tarihsel süreçte ve farklı medeniyetlerde kara ölüm, taun veya veba olarak adlandırılan hastalık, bütün dünyada insanların kitleler halinde ölmelerine yol açmıştır. Veba, çok eski devirlerden beri Uzakdoğu ülkelerinde varlığını devam ettirmiş ve zamanla deniz ve kara ticaret yollarıyla Anadolu, Mezopotamya, Akdeniz Havzası ve Avrupa'ya bulaşmıştır. Osmanlı Devleti de bu salgından etkilenmiş ve dönemin koşullarına göre hastalığa karşı karantina uygulamıştır. Cumhuriyet döneminde nüfus mübadelesi ile Yunanistan, ticaret, ulaşım ve taşımacılık faaliyetleri ile Rusya, İtalya, Mısır, Filistin gibi ülkelerden yayılan veba salgınlarına karşı önlemler alınmıştır. Bunların dışında Suriye ve İran'da etkili olan daha sonra göç yoluyla 1937'de Suriye'nin Türkiye sınırına yakın Resülâyn kentinde başlayan veba salgınına karşı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından sınır boylarında ve içerde gerekli önlemler alınmıştır. Bu salgın Türkiye'de etkili olmamıştı ama bölgede salgınların aralıklarla görülmesi devam etmiş ve Mart 1947'de Urfa'nın Akçakale Kazası'na bağlı Suriye sınırına yakın olan Harbetülgazel, Telseyf ve Telhalib köylerinde veba vakaları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Türkiye, Veba Salgını, Akçakale.

Gönderme Tarihi: 25/11/2020

Kabul Tarihi:28/12/2020

* Doç. Dr. , Yüzüncüyıl Üniversitesi Tarih Bölümü, Van , Türkiye, abdulazizkardas434@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

KARDAŞ, A., , " Cumhuriyet Dönemi'nde Veba Salgınları ve Alınan Önlemler (1923-1947)" ,*Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 4., 2020, s. 2054-2079.

Plague Outbreaks and Measures Taken During the Republic Period (1923-1947)

Abdulaziz Kardaş*

ORCID: 0000-0002-3343-2745

Abstract

Plague has been among the epidemic diseases that threaten human existence and societies throughout history. In the historical process and in different civilizations, the disease called Black Death, taun or plague caused massive deaths of people all over the world. The plague has continued its existence in Far Eastern countries since ancient times and in time it spread to Anatolia, Mesopotamia, Mediterranean Basin and Europe through sea and land trade routes. The Ottoman State was also affected by this epidemic and applied quarantine against the disease according to the conditions of the period. In the Republican period, measures were taken against the plague epidemics that spread from countries such as Greece, trade, transportation and transportation activities and Russia, Italy, Egypt, Palestine, with the population exchange. In addition to Syria and necessary measures against the plague epidemic began in the city of Ras al-Ayn near the Syrian border with Turkey in 1937 and contained in the Health and Social Assistance Ministry for Foreign frontier through effective by the then immigration has been taken in Iran. This outbreak had been effective in Turkey but the region continued to be seen at intervals of epidemics and connected Harbetülgazel close to the Syrian border Akçakale district of Urfa in March 1947, plague cases were seen in Telseyf and Telhalib village.

Keywords: Health, Turkey, Black Plague, Akçakale.

Received Date: 25/11/2020

Accepted Date: 28/12/2020

*Associate Professor Dr., University Department of History, Van, Turkey, abdulazizkardas434@gmail.com
You can refer to this article as follows
KARDAŞ, A., "Plague Outbreaks and Measures Taken During the Republic Period (1923-1947)", *Academic Journal of History and Idea*, C. 7, S. 4., 2020, s. 2054-2079.

Эпидемии чумы и меры, принятые в Республиканский период. (1923-1947)

Резюме

Чума была одной из эпидемических болезней, угрожающих человеческому существованию и обществу на протяжении всей истории. В историческом процессе и в разных цивилизациях болезнь, именуемая черной смертью, таун или чума, вызвала массовую гибель людей во всем мире. Чума продолжала свое существование в странах дальнего востока с древних времен и со временем распространилась на анатолию, месопотамию, средиземноморский бассейн и европу через морские и сухопутные торговые пути. Османское государство также пострадало от этой эпидемии и применило карантин против болезни в соответствии с условиями того периода. В республиканский период были приняты меры против эпидемий чумы, которые распространились из таких стран, как Греция торговля, транспорт и транспортная деятельность, а также таких стран, как Россия, Италия, Египет и Палестина. Через их миграцию за пределы Сирии и Ирана, эффективные и необходимые меры были приняты в 1937 году, а затем были начаты против эпидемии чумы в городе Рас-эль-айн недалеко от границы с Сирией, Турцией и санитарного мандата социальной помощи и сдерживались границами. Эта эпидемия была эффективна в Турции, но в регионе продолжали наблюдаться периодические эпидемии, и в марте 1947 года в Урфе от Акчакале до Казаскера, связанного с Харбетюлгезелем недалеко от Сирийской границы, были зарегистрированы случаи чумы в Тельсейфе и деревне Телхалиб.

Ключевые слова: здоровье, Турция, чума, эпидемия, Акчакале.

Получено: 25/11/2020

Принято: 28/12/2020

Giriş

Veba, basil cinsinden bir mikrobun sebep olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. Veba basillerinin naklinde en büyük rolü fareler oynuyor ve hastalık fare ve pireler aracılığıyla insanlara bulaşmaktadır. İnsan vebasının iki şekli vardır. Bubonlu veba ve akciğer vebasası. Bubonlu veba (hıyarcık vebasası) farelerin bir salgın hastalığı olup bu hayvanların paraziti olan bulaşık pirelerin sokmasıyla insana geçer. Akciğer vebasında (veba zatürresi) ise hastalık, hastanın öksürme sırasında fırlattığı mikroplu damlacıklar vasıtasıyla insandan insana bulaşır. Bu suretle veba basilinin insanlarda giriş kapsısı cilt ve solunum yollarıdır. Hastalık ya doğrudan doğruya vebalı insan veya hayvanın balgam, kan, irin, ter vs ile temasıyla veya pireler vasıtasıyla insana geçmektedir.¹ Hastalık her iki şekilde de dalgınlık, şiddetli susuzluk hissi, düzensiz konuşma, ciltte kanamalar, dalak büyümesi ve yüksek ateş gibi belirtiler gösterir ve koma ile ölüm gerçekleşebilir. Hava, elbise, ticaret eşyası, mektup ile de hastalık taşınabilir, sefalet, fakirlik ve pislik hastalığın bulaşma ve meydana çıkmasında önemli rol oynar.² Veba hastalığı Ortaçağ Avrupa'sında "kara ölüm", İslâm Dünyası'nda ise "taun" veya "veba" olarak adlandırılmıştı.³ XX. yüzyıl başlarına kadar bütün dünyada büyük salgınlara sebep olan veba, insanların kitle halinde ölmelerine yol açmış, korkunç bir hastalıktı.⁴ Veba, çok eski devirlerden beri Hindistan, Çin gibi Uzakdoğu ülkelerinde varlığını devam ettirmiş ve zamanla deniz ve kara ticaret yollarıyla Uzakdoğu'dan Orta Asya'ya, Mezopotamya ve Yakındoğu'ya taşınmış ve ticaret merkezlerine yerleşmiştir. Buralardan da İskenderiye, İstanbul, Rusya, Anadolu üzerinden Afrika ve Avrupa'ya bulaşmıştır.⁵ Osmanlı Devleti, kolera salgınının yanında veba ile de mücadele etmek zorunda kalmıştı. II. Mahmud Dönemi'nde 1831'de Karadeniz'den gelen gemilere İstinye'de ve Büyük Liman'da veba, kolera ve diğer bulaşıcı hastalıklardan dolayı "karantina bekletilmesi" usulü getirilmiş ve bir "Karantina Nezareti" kurulmuştu. Başlangıçta İstanbul için gerçekleştirilen bu çalışmalar şartlar elverdikçe Anadolu

¹ Razi Maner, "Vebaya Dair", *Ulus*, 12 Mayıs 1947.

² "Veba", *Milliyet*, 4 Teşrinievvel 1931; Asaf Ataseven, "Bir Hadisin Düşündürdükleri, Vebâ Hastalığı ve Karantina", *İslâm Medeniyeti*, Yıl: 1, S:4, 27 Kasım 1967, s.37.

³ Abdullah Orak, "Urfâ'da Sağlık Sorunları (1923-1950)", *Şehir ve İrfan*, S. 5, Mayıs-Ağustos 2017, s.86.

⁴ Necmettin Akyay, "Türkiye'de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar", *Mikrobiyoloji Bülteni*, C.8, S. 2, (Nisan 1974), s.209.

⁵ A. Süheyl Ünver, *Türkiye'de Veba (Taun) Tarihi Üzerine*, Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul 1935, s.6; Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1325.

vilâyetlerinde de yapılacaktı. Osmanlı hükümeti vebanın yayılmasını engellemek amacıyla karantinalar ve sağlık kordonları kurmuştu. Ancak bütün çabalara rağmen veba yayılmaya devam etmişti.1839'da Trabzon, 1840'da Urmiye Gölü ve Van Gölü Havzası'na ulaştı. Bitlis, Van, Muş, Trabzon ve Erzurum vilâyetlerinde iki ay içinde 30 bin kişi vebadan hayatını kaybetmişti.⁶ 1895'e kadar vebanın mahiyetini ve sebebini bilmeyen insanlık bu korkunç ve öldürücü hastalığa karşı aklına gelen her çareye başvurmuştur ki bunların en etkilisi karantinadır. 1895'de Calmette ve Borrel ölü kültürle bir aşı hazırlamışlardır. Sonraları değişik çeşitleri yapılan bu aşı Türkiye'de ilk kez 1920'de Müderris Dr. Refik (Bakter) ile Mustafa Hilmi beyler tarafından hazırlanmıştır.⁷

Birinci Dünya Savaşı başlamadan bir süre önce salgın hastalıklarla mücadele için, Dr. Reşat Rıza (Kor) Bey'in Hıfzıssıhha Müdürlüğü döneminde 65 maddelik "Emrâz-i Sâriye ve İstilâiye Nizamnâmesi" hazırlanmıştır. Bu çerçevede, "İstanbul Emrâz-ı Sâriye Mücadele Komisyonu" oluşturulmuştur. Bu komisyon ilk zamanlar tifüs, humma-i racia, kolera gibi hastalıklarla uğraşmışsa da daha sonra, çiçek ve vebayı da çalışma kapsamına almıştır. 13 Nisan 1914 tarihli "Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnâmesi" ile salgın hastalıklarla mücadele görevi düzenlenmiştir.⁸ Ancak yapılan çalışma ve düzenlemelerden istenilen sonuçlar alınamamıştı. Kısa bir süre sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'yu saran salgın hastalıklar, ordunun sağlığını tehdit edecek boyutlara ulaşmıştı.⁹ Bu nedenle bazı hazırlıklar yapılmış¹⁰ ve askerlere kolera, tifo, çiçek ve dizanteri aşıları uygulanmıştı.¹¹ Ancak yaygın ve büyük bir savaş için bu çabalar yetersiz kalmıştı.

Millî Mücadele yıllarında Türkiye'de veba, sıtma, frengi, çiçek ve trahom gibi hastalıklar bulaşıcı ve salgın halinde idi. Sıtmaya karşı hastalara tedavi edici, sağlamlara

⁶ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (çev: Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.220; Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004, s. 64.

⁷ N. Yıldırım, a.g.m., s.1326.

⁸ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.92.

⁹ Fatih M. Dervişoğlu, *Millî Mücadelede Sağlık Teşkilatına Bir Bakış*, Öz Emek Matbaası, Sivas 2007, s.43.

¹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.55.

¹¹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Yayına Hazırlayanlar: Özlem Demireğen, Alev Keskin, Fatma İlhan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s.18.

koruyucu ilaç dağıtılmış ve sivrisineklerin ürettiği bataklıklar kurutulmaya başlanmıştı. Çiçek hastalığından halkı korumak için Sivas'taki kurumda çiçek aşısı yanında kolera, tifo ve kuduz aşuları da üretilmişti.¹² Milli Mücadele sırasında işgale uğrayan yerlerde nüfusun azalması, halkın bir bölümünün yoksul, perişan bir hale düşerek göç etmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının yanında büyük ekonomik ve sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştı.¹³ Bu dönemde etkili olan bulaşıcı hastalıklardan biri de veba idi. Kasım 1919'da İskenderiye'den gelen bir vapurla İstanbul'a bulaşan vebanın yayılmasını önlemek amacıyla büyük mücadeleler verildikten sonra, hastalığın etkisi kırılmış ve münferit vakalar halinde seyretmişti.¹⁴ TBMM'de 21 Ağustos 1922'de Sıhhiye Vekâleti Bütçesi'nin Emrâz-ı Sâriye Tahsisatı'na 100 bin lira konulması hususunda yapılan görüşmeleri sırasında söz alan Menteşe Mebusu Dr. Tevfik Rüşdü Bey, veba ile ilgili olarak; *“veba bizim memleketimizde İzmir'de, Antalya'da, ahiren İstanbul'da çıktı. İzmir'dekini pekiyi tanırım... İstanbul'daki son büyük veba istilâsında buldum ve müftehiren söyleyebilirim ki, Beynelmilel Heyeti Sıhhiye vebanın men'inden âciz kaldığı vakit Türk tababeti buna muvaffak oldu. Bir ay zarfında İngilizlerin ve Fransızların vaz'ettikleri ve birtakım fevkalâde masraflarla ittihaz ettikleri tedbirleri kaldırarak; hastalığı men'e; tedabirimizle muvaffak olduk”*¹⁵ açıklamasında bulundu. Bu dönemde İstanbul'da bir salgınla varlığını gösteren veba, alınan tedbirlerle söndürülmesine rağmen, tüm Akdeniz havzasının bu hastalıkla bulaşmış olması, ara sıra Türkiye'nin limanlarında bazı vakaların görülmesine sebep olmuştur.¹⁶

1. Cumhuriyet Dönemi'nde Veba Salgınları ve Alınan Önlemler

Cumhuriyet idaresi kurulduktan sonra salgın hastalıklarla mücadeleye önem verilmiş ve koruyucu hekimliğin etkili tedbirleri sayesinde bu yolda büyük başarılar elde edilmişti. Bu bağlamda veba, kolera, çiçek gibi salgın hastalıkların dışarıdan ülkeye girmesini engellemek amacıyla hudut ve sahillerde gerekli tedbirler alınmıştı.¹⁷

¹² Bilal Ak, “Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 200, s.420. (419-435).

¹³ *TBMM ZC*, D:I, C:1, İ: 13, s.241; B. Ak, a.g.m., s. 419-420.

¹⁴ *TBMM ZC*, D:I, C: 27, İ:191, (12.2.1339), s.307.

¹⁵ *TBMM ZC*, D:I, C: 22, İ: 88, (21.8.1338), s.261.

¹⁶ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s.100-101.

¹⁷ *CHP Hükümetlerinin Dışişleri ve Sağlık Alanındaki Başarıları Hakkında Not*, CHP Propaganda Malzemesi Serisi, Ankara 1950, s.11.

Hudutlarda ve dâhilde alınan sıkı tedbirler sayesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında komşu ülkelerde zaman zaman çıkan veba, humma-i racia, tifüs, gibi hastalıkların etkileri ya tamamen ortadan kaldırılmış veya asgari bir seviyeye indirilmişti.¹⁸ Bu dönemde salgın hastalıklarla verilen mücadelenin önemli bir kısmı vebaya ayrılmıştı. Aralık 1923'te İstanbul'da başgösteren veba, Tahtakale'de bulunan Hilâl-i Ahmer ambarında görülmüştü. Burada görülen veba vakası üzerine ambar ilaçlanmış ve gerekli tedbirler alınmıştı.¹⁹ Veba aynı günlerde Galata'da bulunan Emine Hatun İnas Mektebi ve civarında da etkili olmuştu. Bunun üzerine İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti'nin görevlendirdiği iki tabip tarafından öğrencilere veba aşısı tatbik edilmiş ve eğitime ara verilmişti.²⁰ Ancak gittikçe artan veba vakaları karşısında İstanbul Valiliği, şehirdeki bütün okullarda veba aşısının uygulanmasını kararlaştırmış ve çalışmalara başlanmıştı.²¹ Cumhuriyetin ilk yıllarında vebanın Türkiye'ye bulaşma yollarından birisi de ara sıra veba salgınlarının görüldüğü Yunanistan'dan gelen muhacirler vasıtasıyla olmaktadır. Bu nedenle Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, 23 Şubat 1924'te Seyrisefain Müdiriyeti Umûmîyesi'ne gönderdiği yazıyla muhacir nakleden vapurların her 40 günde bir ilaçlanarak, fare temizliği yapılmasının kararlaştırıldığını bildirmişti.²² Bu bağlamda 5 ve 16 Mart 1924 tarihlerinde Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti arasında yapılan yazışmalarda, vapurların ilaçlanarak farelerden temizlenmesi İstanbul'un vebaya bulaşık olması yüzünden olmadığı, Yunanistan'ın daima şüpheli ve bulaşık bulunmasından kaynaklandığı vurgulanmıştı. Bu nedenle muhacir naklinde kullanılan vapurların İstanbul'da farelerden temizlenmeye tabi bulundurulması bu hususta karantina merkezlerinden alınacak belgelerin tekrar fare temizliğine tabi bulundurulmak üzere Yunanistan'da ibraz etmeleri gerektiği Seyrisefain Müdiriyeti Umûmîyesi'ne bildirmişti.²³

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'nden 23 Ağustos 1924'te Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne gönderilen yazıda; Pire ve Atina civarında 8 veba vakası görüldüğünü, bu nedenle Pire ve çevresinde vebaya neden olan farelerin yok edilmesi, veba aşısının uygulanması ve gerekli tıbbî önlemler alındıktan sonra seyahat edenlerin 5

¹⁸ M. Kadri Olcar, "Yirmi Beş Yıllık Cumhuriyet Devrinde Sağlık ve Sosyal Yardım Çalışmalarımız", *Ulus*, 29 Ekim 1948.

¹⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (metinde bundan sonra CCA olarak kullanılacaktır) CCA, 272.11.16.70.9.

²⁰ CCA, 180.09.12.70.18; CCA, 180.09.12.70.2.

²¹ CCA, 180.09.12.70.4.

²² CCA, 272.14.76.29.1.

²³ CCA, 272.14.76.29.1.

gün süre ile tıbbî gözetim altında tutulacağı bildirilmiştir.²⁴ Aynı şekilde 23 Eylül 1924'te Selanik'te veba ve lekeli humma vakaları görülmüş ve gerekli tedbirlerin alınması istenmişti.²⁵ Bütün önlemlere rağmen Yunanistan'da veba başta olmak üzere salgın hastalıklar etkili olmaya devam etmişti. Bu bağlamda Eylül 1929 başında Pire'de tekrar veba vakaları görülmesi üzerine Yunan hükümeti vebanın çıktığı bölgede geniş bir sağlık kontrolü uygulamıştı.²⁶ İcra Vekilleri Heyeti, 6 Kasım 1929'da, veba, kolera, çiçek ve lekeli humma gibi hızla yayılan hastalıkların bildirilmesi için sahil ve sınırlarda görevlendirilen memurların her ayın sonunda verdikleri bilgilendirme raporlarının, söz konusu salgın hastalıklarının oluşturdukları olağanüstü koşullar nedeniyle hastalık çıktığı anda telgrafla bildirilmesini kararlaştırmıştır.²⁷ Alınan sıkı önlemler Yunanistan'da olduğu gibi, Mısır ve Ortadoğu ile ticari ilişkilerin gerçekleştirildiği Türk limanlarında 1929 yılına kadar görülen veba ve diğer salgın hastalıklar, programlı çalışmalarla tamamen ortadan kaldırılmış ve ticari ilişkilerde bulunan devletlerde veba vakaları görüldüğü halde Türkiye, aldığı sıkı önlemler sayesinde bu salgınlardan etkilenmemiştir. Bu başarının devamlı olmasında Umûmî Hıfzıssıhha Kanunu'nun büyük bir yeri vardır.

1930 yılında kabul edilen 1593 Sayılı Umûmî Hıfzıssıhha Kanunu'yla, Türkiye'de görülen bulaşıcı hastalıklarla yapılacak mücadele yolları saptanmış, bulaşıcı hastalıklara karşı kullanılan her çeşit aşı ve serumların hükümet tarafından hazırlanması, dışarıdan alınan aşı ve serumların, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti'nce saptanan vasıf ve koşullara uygun olması belirlenmiştir. Aynı kanunda bildiri (ihbar) sistemi ele alınarak, hangi hastalıkların kimler tarafından ne şekilde ve nereye bildireceği de belirlenmiştir. Veba, çiçek, kolera, sarıhumma, humma-î racia ve tifüs hastalıkları uluslararası bildiri zorunlu hastalıklardan olduğu vurgulanmış ve bu hastalıkların telefon, telgraf gibi en seri haberleşme araçları ile bildirilmesi zorunlu hale getirilmiştir.²⁸

²⁴ CCA, 272.79.72.3.31.

²⁵ CCA, 272.79.72.4.2.

²⁶ "Pire'de Veba", *Akşam*, 9 Eylül 1929.

²⁷ CCA, 030.18.01.02.6.54.10.

²⁸ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, a.g.e., s.76.*

2. 1931'de Rusya'dan Yayılan Vebaya Karşı Alınan Önlemler

Doğal veba odaklarından biri olarak kabul edilen Rusya'da,²⁹ tarihsel süreç içinde çok sayıda veba salgını meydana gelmişti. Bu salgınlardan biri de Mart 1931'de ülkenin Karabağ, Nahcivan ve Türkiye sınırına çok yakın olan Culfa çevresinde etkili olmuştu. Hükümet, veba hastalığının Türkiye'ye bulaşması ihtimaline karşı harekete geçti. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Hıfzıssıhha İşleri Umûm Müdürlüğü bölgede bulunan vilâyetleri, salgın konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi konusunda uyarmıştı. Bu amaçla Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, Bayazıt, Kars, Van, Rize ve Artvin valiliklerine gerekli tebligatı yapmıştı. Vekâlet, zaman kaybetmeden İstanbul'dan sağlık memuru gözetiminde Kars'a bir seyyar veba laboratuvarı, veba aşısı, veba serumu ve yeterli miktarda sağlık malzemesi göndermiştir. Vekâlet, ayrıca veba mücadelesi için bir uzman görevlendirmeye karar vermiş ve bu amaçla Bakteriyolog Dr. Ziya Osman Bey, veba mücadelesi için görevlendirilerek, Kars'a gönderilmiştir.³⁰ 8 Mart 1931'de toplanan İcra Vekilleri Heyeti, Dâhiliye Vekâlet'inin de görüşünü alarak çıkardığı kararnâme ile Artvin, Rize, Bayazıt ve Kars vilayetleri mıntıklarındaki kapılar dışında bulunan bütün Rus sınır kapıları kapatılarak, ulaşım ve taşımacılığın sadece adı geçen kapılar vasıtası ile yürütülmesini kararlaştırmıştır.³¹ Aynı kararnâme ile Iğdır Köprüsü'nden geçen yol ve civarında bulunan köyler ile Kars tren hattının ilk istasyonu olan Kızılçakçak'ta birer muayene istasyonu açılması kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, gerekli çalışmaların yapılması konusunda Bayazıt ve Kars valiliklerinin harekete geçmesini istemişti. Kurulması kararlaştırılan istasyonlarda Rusya'dan gelecek yolcuların tıbbi muayeneye tabi tutulmaları, veba aşısının uygulanması ve beş gün süre ile tıbbî gözetim altında tutulmaları, bu sürenin sonunda hastalık belirtileri göstermeyenlerin serbest bırakılması kararlaştırılmıştı.³² Buradaki tıbbî çalışmaların yürütülmesi amacıyla Kars tren hattının ilk istasyonu olan Kızılçakçak İstasyonu'na Çıldır Hükümet tabibi ve Iğdır Köprüsü civarındaki muayene istasyonuna da Iğdır Hükümet Tabibi görevlendirilmişti. Ayrıca her iki istasyona ikişer sıhhat memuru da

²⁹ Kemal Özsan, Ahmet Fazlı, Mesude Aktan, Kâmil Beyoğlu, "Ankara, Konya, Urfa ve Nevşehir'de Yakalanan Yabancı Hayvanlarda Yersinia Pestis Yönünden Araştırma", *Mikrobiyoloji Bülteni*, C.10, S.1, Ocak 1976, s.40.

³⁰ CCA, 030.10.177.221.2.

³¹ CCA, 030.18.01.02.18.14.6.

³² "Rus Hududunda Tek Kapı Bırakıyoruz", *Son Posta*, 14 Mart 1931.

gönderilmiş ve böylece istasyonlar kurularak çalışmalara başlamıştı.³³ Bu çalışmaların yanında askeri birliklerin de hastalığa karşı dikkatli olmalarının sağlanması amacıyla hastalık ve alınan tedbirler hakkında Millî Müdafaa Vekâleti'ne detaylı bilgi verilmiştir. Ayrıca Kars ve Bayazıt vilâyetlerinin sınıra yakın köylerinde bulunan bütün halka veba aşısının uygulanması kararlaştırılmıştı. Bunlardan Bayazıt mıntikasındaki sınır köylerindeki halkın aşılmasının askeri tabipler vasıtasıyla yapılması hususu Millî Müdafaa Vekaleti'ne yazılan bir tezkere ile bildirilmişti. Kars mıntikasındaki sınır köyleri aşılmasının da Kars Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürlüğü tarafından yaptırılması hususu müdürlüğe telgrafla bildirilmiştir.³⁴ Rusya'nın Karabağ ve Türkiye sınırında bulunan Nahcivan ve Culfa bölgelerinde etkili olan veba salgını karşısında alınan sıkı önlemler sonuç vermiş ve salgın Türkiye'ye bulaşmamıştı. Bunun üzerine daha önce Rusya'dan gelecek yolcular ve taşımacılık konularında konulan kısıtlamalar Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin teklifi üzerine 21 Mart 1931'de İcra Vekilleri Heyeti'nce kaldırılmıştır.³⁵ Böylece Türkiye ile Rusya arasındaki ulaşım ve taşımacılık faaliyetleri salgın öncesinde olduğu gibi normale dönmüştü.

3. Ortadoğu ve Diğer Ülkelerden Yayılan Veba Salgınları ve Alınan Önlemler

XX. yüzyılda veba özellikle şehirleri ve limanları birbirine bağlayan ticari ilişkiler vasıtasıyla yayılma fırsatı bulduğundan korkulması gereken bir hastalık olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu korkunun temelinde Hindistan, Mısır ve Güney Amerika limanlarında vebanın daimi odaklarının bulunmasıdır. Bu nedenle hemen hemen bütün limanlarda her zaman bir sağlık servisi hazır tutulmuştu.³⁶ Bu durum komşularında sürekli veba vakaları görülen Türkiye için de geçerliydi.

Türkiye, Ocak 1931'de Cezayir'de veba vakalarının görülmesi ile teyakkuza geçmişti.³⁷ Özellikle Türkiye'nin ticari ilişkiler gerçekleştirdiği limanlardan olan Berut (Beyrut) Limanı'nda Temmuz 1931'de yeniden veba vakalarının görülmesi üzerine Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, bir tebliğ yayımlayarak, söz konusu liman ve çevresinden gelecek gemiler için gerekli tıbbî muayeneye ek olarak farelerin yok

³³ CCA, 030.10.177.221.2.

³⁴ CCA, 030.10.177.221.2. “ Rus Hududunda Veba Tehlikesi Var”, *Milliyet*, 13 Mart 1931; *Vakit*, 14 Mart 1931.

³⁵ CCA, 030.18.01.02.18.20.2.

³⁶ “Veba”, *Milliyet*, 4 Teşrinievvel 1931.

³⁷ “Cezayir'de Veba”, *Akşam*, 12 Kânunusani 1931.

edilmesi çalışmalarının başlatılacağını duyurmuştu.³⁸ Türkiye, Kasım 1931’de veba ve diğer salgın hastalıkların bulaşmasını engellemek amacıyla gemilerin kaptan veya reislerinin Sahil Sıhhiye İdareleri tarafından gerekli görülen tedbirlere riayet etmekle mükellef olduklarını bildirmişti. Buna uymayanlar hakkında Umûmî Hıfzıssıha Kanunu’nun 282. maddesi hükümlerinin³⁹ uygulanacağı, yapılan tebligata rağmen veba aşılarını yaptırmayanların kanunun ilgili maddesine göre mahkemeye verileceği, çeşitli mazeretlerle veba aşısını yaptırmak istemeyen kaptan, reis ve mürettebat hakkında Sahil Sıhhiye İdareleri tarafından düzenlenecek bir tutanakla mahkemeye verilmesi⁴⁰ hususunu kendisine bir mücadele yöntemi olarak seçmişti. Türkiye daha sonra deniz işleri ile alakalı olan bütün şahısların veba aşına tabi tutulması uygulamasını kaldırarak, sadece Mersin-İskenderiye hattında çalışan Türk gemileri mürettebatının veba aşısına tabi tutulmasını kararlaştırmıştır.⁴¹ Mayıs 1932’de Kanarya Adaları’nda veba salgınları başlamış ve Türkiye söz konusu adalar ve çevrelerinden gelen gemilere tıbbî muayene tedbirleri koydurmuştu.⁴² Türkiye, aynı uygulamayı Haziran 1932’de İskenderiye’de⁴³ ve Kasım 1932’de Berut (Beirut)’ta çıkan veba salgınlarına⁴⁴ karşı da uygulamıştı. 1932 yılında Hindistan’ın Allahabat mıntıkasında çıkan ve sadece bir hafta içinde 7.500 kişinin hayatını kaybettiği veba salgını⁴⁵ bütün dünyada endişe ile takip edilmişti. Daha sonra Hindistan’ın Bombay, Sind ve Kalküta civarında veba ve kolera salgınları etkili olmuştu. Bunun üzerine Türkiye Hindistan limanlarından gelecek vapurların karantinaya tabi tutulacağını bildirmişti.⁴⁶ Türkiye, Hong Kong, Bombay, Kalküta ve Hindistan’ın diğer bütün limanları ile Seylân Adası’na karşı konulmuş olan veba ve kolera hastalıklarına mahsus sıhhi tedbirler birleştirilerek Süveyş Kanalı yolu ile Uzakdoğu’dan gelen bütün gemilerin veba ve kolera bakımından umûmî bir muayeneye tabi tutulmalarını kararlaştırmıştır.⁴⁷ Türkiye, veba vakalarının artış gösterdiği ülkelere

³⁸ *Yarın*, 16 Temmuz 1931.

³⁹ Umûmî Hıfzıssıha Kanun’unun 282. maddesi şu şekildedir: İşbu Kanunda yazılı olan memnuiyetlere muhalif hareket edenler veya mecburiyetlere riayet etmeyenler hakkında kanunda ayrıca bir ceza hükmü gösterilmediği ve fiilleri Türk Ceza Kanunu itibarile daha ağır cezayı istilzam eylemediği halde beş liradan elli liraya kadar hafif para cezası ve üç günden bir aya kadar hafif hapis cezası verilir”. “Umûmî Hıfzıssıha Kanunu”, *Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930, Kanun Numarası: 1593, S.1489.

⁴⁰ “Kaptanlara Veba Aşısı”, *Milliyet*, 26 Teşrinisani 1931.

⁴¹ “Veba Aşısı”, *Son Posta*, 5 Mart 1933.

⁴² “Veba Tedbirleri”, *Son Posta*, 27 Mayıs 1932.

⁴³ “İskenderiye’de Veba”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1932.

⁴⁴ “Veba Var”, *Son Posta*, 26 Teşrinisani 1932.

⁴⁵ *Son Posta*, 17 Teşrinievvel 1932.

⁴⁶ *Haber*, 31 Temmuz 1934.

⁴⁷ “Veba ve Kolera Tedbirleri”, *Son Posta*, 2 Nisan 1937.

karşı gerekli önlemler alınırken,⁴⁸ veba vakalarının tekrarlanmadığı Filistin'in Yafa, Akdeniz ile Atlas Okyanusu'nu birleştiren Tanca,⁴⁹ Tunus ve Malta limanlarına karşı konulan tıbbi kontrol,⁵⁰ karantina ve fare mücadelesi gibi kısıtlama ile önlemleri kaldırmıştır.

4. Suriye'de 1937'de Çıkan Veba Salgınına Karşı Alınan Önlemler

Güneydoğu Asya ülkeleri ile Filistin'in Yafa Limanı başta olmak üzere⁵¹ Ortadoğu'da görülen veba vakaları zamanla kuzeye çıkarak Suriye ve Irak'ta etkili olmaya başlamıştı. Aynı dönemde Şubat 1936'dan itibaren Irak istikâmetinden, iskân edilecekleri Suriye'ye göç eden Nasturiler, geldikleri bölgede bulunan veba hastalığını geçtikleri Habur Çayı civarına bulaştırmış ve hastalık burada tek tük vakalar halinde görülmeye başlamıştı. Burada görülen vebanın zamanla Türkiye sınırına yaklaştığı tahmin edilmektedir. Suriye'nin Resülâyn Kenti'nin güneyinde ilk veba vakasının görülmesi üzerine Türkiye bir Mücadele Heyeti görevlendirmişti. Türkiye'nin görevlendirdiği Mücadele Heyeti, Fransız Heyeti Sıhhiyesi ile kurduğu temas sonunda buradaki ilk veba vakasının 7 Mayıs 1937'de çıktığı, Türkiye'nin Halep Konsolosluğu'nun Suriye'nin resmî makamlarından aldığı bilgiye göre de vebanın 27 Mayıs'ta Suriye Hükümeti'nce öğrenildiği ve salgının 23 Mayıs 1937'de başlamış olabileceği yönündeydi.⁵² Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam, Türkiye'nin güney sınırında Suriye topraklarında görülen veba vakaları hakkında mecliste yaptığı konuşmada; *"30 Mayıs 1937'de Urfa Valiliği'nden gelen bir telgrafta Resülâyn güneyinde bulunan bir aşiretin fertleri arasında salgın bir hastalığın zuhur ettiği ve tetkikata devam ettikleri bildirilmişti. Aynı gün öğleden sonra aldığımız bir telgrafta bu hastalığın zatürreli veba olduğu, bu yüzden şimdiye kadar 15 kişinin öldüğü, Viranşehir ve Harran kaymakamlıklarına da bu hususta malumat verildiğini"*⁵³ açıklamıştı. Salgın haberinin alınması üzerine Türkiye derhal harekete geçerek, gerekli tüm önlemleri almaya başlamıştı.

⁴⁸ Haber, 23 Eylül 1936.

⁴⁹ Cumhuriyet, 13 Temmuz 1935.

⁵⁰ Tan, 1 Nisan 1937.

⁵¹ Cumhuriyet, 13 Temmuz 1935.

⁵² TBMM ZC, D:V, C: 19, İ: 73, (9.6.1937), s.146; Cumhuriyet, 10 Haziran 1937; Anadolu, 10 Haziran 1937.

⁵³ TBMM ZC, D:V, C: 19, İ: 73, (9.6.1937), s.146; Cumhuriyet, 10 Haziran 1937; Anadolu, 10 Haziran 1937.

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin teklifi üzerine 3 Haziran 1937'de toplanan İcra Vekilleri Heyeti, veba hastalığının Türkiye'ye bulaşmasını engellemek amacıyla alınan tedbirlerin yeterli olmadığını görmüştü. Bunun üzerine heyet, salgının bulaşma tehlikesine karşı Umûmî Hıfzıssıha Kanunu'nun 55. maddesine uygun olarak, sınırın Fırat ve Dicle nehirleri arasında bulunan ve Mardin ile Urfa vilâyetlerine yakın olan kısmının geçici olarak kapatılması ve her türlü ulaşım ve taşımacılığın durdurulmasını kararlaştırmıştır.⁵⁴ Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, aynı zamanda sınır üzerinde genel kontrollerin yapılmasını ve sağlık müdürlerinin sınır civarında bulunan köyleri dolaşarak taramalar yapmasını istemişti. Vekâlet, ayrıca mevcut sağlık memurlarının ve görevlendirilen doktorların da bu iş için derhal harekete geçmesi emrini vermişti.⁵⁵ Paris'ta bulunan Pastör Enstitüsü'yle irtibata geçen Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, nakliye ücreti ile birlikte 5.360 Fransız Frank'ı değerinde veba serumu satın almış⁵⁶ ve zaman kaybetmeden Suriye sınırındaki köylerde uygulanmak üzere göndermiştir.

Ankara'da bulunan resmî makamları da durumdan haberdar eden Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, söz konusu makamların bünyelerinde bulunan memurların hazır halde bulundurmalarını istemişti. Vekâlet, Paris'te bulunan Milletlerarası Hıfzıssıhha Ofisini de haberdar ederek kendilerinin bu salgınla ilgili bilgilerinin olup olmadığını sormuştu. Vekâlet, aynı şekilde Suriye Hükümeti'nden de salgın hakkında bilgi istemiştir.⁵⁷ Alınan tedbirler çerçevesinde Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi ikinci direktörünün yanına seyyar doktor ve bakteriyolog verilerek mevcut veba serumlarını ve veba aşıcıları derhal Toros Ekspresi ile Resülâyn'a gönderilmiştir. Aynı zamanda sınır üzerinde bulunan köyler, sınırda görevli jandarma ve sınır karakolları ile demiryolu çalışanlarının tümü aşılınmaya başlanmıştır. Vebanın yayılabileceği ihtimaline karşı sınır üzerinde bulunan diğer vilâyetler de salgından haberdar edilmişti. Bu bağlamda Millî Müdafaa Vekâleti'ne haber verilerek sınır civarında bulunan askerlerin vebaya karşı aşılınması istenmişti. 2 Haziran 1937'de dört sağlık ekibi köylerde tarama yapmıştı. Bu kapsamda tren yolcularının muayeneye tabi tutulması kararı alınmış ve sınır kapılarının yapılmasına başlanmıştır. Sınırın çok geniş olması

⁵⁴ CCA, 030.18.01.02.75.48.3; *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Yayınlayan Birinci Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s.384-385.

⁵⁵ TBMM ZC, D:V, C: 19, İ: 73, (9.6.1937), s.146; *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1937; *Anadolu*, 10 Haziran 1937.

⁵⁶ CCA, 030.18.01.02.77.64.7.

⁵⁷ TBMM ZC, D:V, C: 19, İ: 73, (9.6.1937), s.146; *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1937; *Anadolu*, 10 Haziran 1937.

nedeniyle kontrollerin hızla yapılmasının mümkün olmadığından iki sepetli motosiklet alınarak derhal bölgeye gönderilmiştir. Aynı tarihte Derbesiye'den itibaren Resülâyn'a kadar ve Nusaybin'den de Derbesiye'ye kadar olan kısımlarda sağlık tedbirleri alınmıştır.⁵⁸ Böylece, Suriye sınırında ve içerde alınan tedbirlerle veba salgınının Türkiye'ye bulaşması engellenmişti. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti, geçici olarak kapatılan ve Mardin-Urfa vilâyetlerine denk gelen sınır kapılarının, hastalığın tamamen bertaraf edilmiş olması üzerine 23 Haziran 1937'de yeniden açılmasını kararlaştırmıştır.⁵⁹ Türkiye, Suriye'de etkili olan vebanın kontrol altına alınmasından sonra bu ülkeye karşı aldığı sıkı önlemleri gevşetmişti. Ancak ticari ilişkiler kurduğu ülkelerin limanlarında zaman zaman veba salgınları görülmeye devam etmiş ve Türkiye, buna karşı gerekli önlemleri almıştı. Bu bağlamda Mısır'ın Portsait Limanı'nda Temmuz 1940'ta görülen veba vakaları üzerinde bu ülkeye karşı gerekli tedbirleri almıştı.⁶⁰ Aynı şekilde Eylül 1945'te İtalya'nın Taranto Limanı'nda ve Palermo Kenti'nde veba vakaları görülmesi üzerine Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, bütün sahil vilâyetlerini hastalığın ülkeye sıçramaması için gerekli tedbirlerin alınması için emir vermiştir. Aynı zamanda ilgili bakanlıklarla diğer makamlara da bilgi verilmişti. Türkiye, işlek limanlarda denizcilik işleri ile alakalı bütün vatandaşlara veba aşısının uygulanması için gerekli hazırlıkları yaparak tatbikata başlamıştır.⁶¹

Ocak 1946'da Filistin'in Hayfa ve Yafa limanlarında görülen veba salgını gün geçtikçe şiddetini artırmış ve Türkiye için de daha ciddi tedbirler alınmasını gerektiren bir duruma gelmişti. Hudut ve sahil vilâyetlerinde Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti'nin teşkilatına şüpheli ilk vaka karşısında yapacakları hareket ve mücadele hakkında detaylı direktifler verilerek gerekli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Alınmaya başlanan tedbirleri yerinde kontrol ve denetlemek üzere Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ikinci Direktörü Dr. Vefik Vassaf Akan, görevlendirilmiştir. Bundan başka enstitüde veba aşısı üretimine daha geniş bir yer verilmiş ve herhangi bir salgın karşısında derhal harekete geçecek olan mütehassıs, asistan, laborant, mücadele personeli ve seyyar laboratuvardan müteşekkil bir de ekip hazırlanmıştır.⁶² Vebaya karşı

⁵⁸ TBMM ZC, D:V, C: 19, İ: 73, (9.6.1937), s.146; *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1937; *Anadolu*, 10 Haziran 1937.

⁵⁹ CCA, 030.18.01.02.76.59.18.

⁶⁰ T.C. Resmî Gazete, 8 Ağustos 1940, Sayı: 4582.

⁶¹ CCA, 030.10.177.224.6.

⁶² CCA, 030.10.177.224.6.

alınan sıkı önlemler ve kurumlar arası işbirliği vasıtasıyla söz konusu salgınların Türkiye'ye bulaşması önlenmiştir.

5. Türkiye'de Son Veba Salgını: 1947 Urfa Akçakale Vebası

Türkiye daha önce belirttiğimiz gibi 1945-1946 yılları arasında Filistin'in Hayfa, Yafa ve Mısır'ın İskenderiye limanları ile İtalya ve Malta'da görülen veba vakalarına karşı gerekli önlemleri alarak, teyakkuza geçmişti. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin komşu ülkelerde görülen veba vakalarına karşı hudut ve sahillerde aldığı sıkı ve devamlı tedbirler sayesinde Türkiye'de veba vakaları görülmemişti. Ancak Suriye sınırına 5 km mesafede⁶³ ve Akçakale-Urfa yolu üzerinde bulunan Harbetülgazel Köyü'nde ve bu köye 11 km mesafedeki Telseyf Köyü'nde ve onun yakındaki Telhalib Köyü'nde görülen veba vakaları dolayısıyla hastalık çıkan köyler karantina altına alınmış ve civar köylerin bütün halkının vebaya karşı aşılmasına başlandığı gibi hasta aranması, fare ve pire itlafı ve sair gerekli bütün mücadele tedbirleri de alınmıştı.⁶⁴ Hastalık çıkan bölgeye mücadele personeli, laboratuvar, mücadele malzemesi ve bir sağlık müfettişi gönderilmiştir.⁶⁵ Burada çıkan vebanın duyurulması şu şekilde olmuştu; 9 Mart 1947'de Akçakale Hükümet Tabibi Vekili Gümrük Muhafaza Alay Hekimi Teğmen Dr. Ferit Paçacı, Harbetülgazel Köyü'nde haber aldığı ve mahallinde muayene ettiği üç hastada veba bulgularına rastlamıştır.⁶⁶ Bu üç hastadan ikisinin koltuk altlarında hıyarcık, yüksek ateş, umûmî hallerinde düşkünlük ve vücutlarında kanamalar dikkatini çektiğinden ertesi gün tekrarladığı muayene ile hastalığın veba olduğuna kanaat getirerek üçüncü gün Urfa Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürlüğü'ne telgrafla haber vermiş ve aşı talep etmişti. Bunun üzerine Urfa Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürü Dr. Kâzım Umur, Dâhiliye Müttehassısı Dr. Müfit Hekimoğlu ile birlikte hastaları tekrar muayene etmiş ve onlardan alınan numuneler görevlendirilen bir memurla Ankara'ya Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne gönderilmiştir. Bir kısım numuneler de Urfa Hastanesi'ndeki laboratuvarında tahlil edilmişti. Urfa ve

⁶³ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1947.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1947.

⁶⁵ CCA, 030.10.177.224.11.

⁶⁶ Osman Zihni Sanus, "Veba ile Savaş", *Ulus*, 17 Temmuz 1947.

Ankara'ya gönderilen numuneler tetkik olunarak 13 Mart 1947'de veba tespit edilmiş ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'ne haber verilmiştir.⁶⁷

Urfa'dan 13 Mart 1947'de veba ihbarı yapılması üzerine Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, Urfa'ya mücadele tedbirleri alınması, civardaki vilâyetlere de uyanık bulunmaları bildirilmiş, Refik Saydam Enstitüsü'nden aşı ve serum gibi malzemeler de en seri vasıta olan uçakla bölgeye gönderilmişti. Vekâlet, Adana Hastanesi'nden Bakteriyolog Dr. Osman Sonat'a hastalık mahalline hareket emri vermişti. 18 Mart 1947'de Ankara'dan Dr. Ziya Erdoğan ve sağlık memurlarından oluşan bir ekiple, seyyar laboratuvar ve seyyar hastane gönderilmiştir. Bu mücadele ekibi ile Urfa Sıhhat Müdürlüğü'nce hazırlanan ekipler işbirliği yaparak hastalık çıkan köyler derhal karantina altına alınarak, aşı ve DDT (*Dichlorodâphenyl-Trichloroethane*) uygulanmasına başlanmıştır. DDT uygulamasının yetersizliği ve elde yeterince fare zehiri bulunmaması nedeniyle kesin sonuç alınamamıştır. Bu sırada Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, bulaşıcı hastalıklarla mücadele kurulunun bütün tabip ve sağlık memurları da bölgeye gönderilmek suretiyle mücadele takviye edildiği gibi Urfa'ya yakın olan Mardin, Diyarbakır, Gaziantep, Maraş ve Hatay vilâyetleri de yakınlarındaki merkezlerden gönderilen sağlık memurlarıyla takviye edilmiştir.⁶⁸ Akçakale'de görülen veba nedeniyle İstanbul'da da gerekli tedbirler alınmaya başlanmış ve bu bağlamda vapur iskeleleri ve vapurlar için temizlik ekipleri oluşturulmuştur. Oluşturulan ekipler Haliç, Boğaziçi, Anadolu sahillerinde kontrol ve temizlik işlerine başlamışlardı.⁶⁹ Aradan geçen iki haftalık süreden sonra Telseyf Köyü'nde ikinci bir grup hastaların baş göstermesi üzerine Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, hastalığın tehlikeli bir hal almasını önlemek ve uzman kişiler tarafından mücadelenin yerinden idaresini sağlamak

⁶⁷ Niyazi Erzincan-Sabahattin Payzın, "Akçakale Vebası", *Türk İjyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C:7, S:3, Ankara 1947, s.31-32.; Burada yapılan incelemelere göre ilk vaka 9 Mart 1947'de hastalanıp 14 Mart'ta ve çobanlıkla geçinen Telhalip'li bir çocuktur. Bu çocuğu müteakip çobanlıkla geçinen arkadaşı ve bunu takiben de bu çocuğun anne ve kız kardeşi hastalanarak ölmüşlerdir. Hastalığın Telhalip'ten Harbetülgazel'e geçişi Fişenge'li olup da Harbetülgazel'de çadır kurmuş olan ve misafir olarak Telhalip'te bulunan bir kız ve annesi vasıtasıyla olmuştur ki kız ölmüş, annesi iyi olmuş fakat sonra diğer bütün aile fertleri ölmüşlerdir. Telseyf Köyü'ne intikal ise karısı ile Telhalip ve Harbetülgazel köylerine uğrayarak tekrar köyüne avdet eden Telseyf Köyü muhtarının kardeşi ve karısı vasıtasıyla olmuştur. İlk hastalanan çocukların çobanlıkla geçinmelerine ve tarlalarda yattıklarına göre hastalığı muhtemelen hasta kemiricilerin pireleri vasıtasıyla almışlardır. Kemal Özsan-Necmettin Akyay, "1947 Veba Salgınınin Epidemiyolojisi Üzerinde Bazı Araştırmalar", *Türk İjyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C:XIV, S:2, Ankara 1954, s.285-286.

⁶⁸ N. Erzincan-S. Payzın, a.g.m., 40-41.; *Ulus*, 26 Mart 1947.

⁶⁹ "İstanbul'da Alınan Tedbirler", *Ulus*, 26 Mart 1947.

amacıyla Karadeniz Bölgesi'nde nekator ve frengi mücadelesini incelemede bulunan Sıhhat ve İċtimaî Muavenet Vekâleti Sağlık İşleri Genel Müdürü Dr. Niyazi Erzin'i Ankara'ya çağırmiş ve Refik Saydam Enstitüsü'nden Bakteriyolog Dr. Sabahattin Payzın ile bir laborant ve mücadele malzemesi ile birlikte mücadeleyi idare etmek üzere Akçakale'ye göndermiştir. 3 Nisan 1947'de Akçakale'ye ulaşan ekip veba ile mücadele yönetimini ele almış ve aynı gün yapılan inceleme sonucunda bir mücadele programı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Buna göre; Akçakale ve köylerinde sinek, pire ve haşereleri yok etmek amacıyla DDT uygulanmış, veba çıkan üç köy ile bunların çevrelerindeki 12 köyde evler, ahırlar ve köylülerin çamaşırları da DDT ile ilaçlanmıştır. Vebanın bulaştığı köyler için konulan karantinanın yetersiz olduğu görülmüş ve sağlam köylüler köyün bir tarafına, hastalar ve onlarla temasta bulunanlar ayrı ayrı olmak üzere köylerin dışında çok geniş bir alanda Kızılay, Birinci Umûmî Müfettişlik ve Millî Savunma Bakanlığı'ndan sağlanan 720 adet çadıra yerleştirilmiştir.⁷⁰ Evler DDT'lenmiş, yeterli miktarda fare zehiri ve fare kapanı bırakılarak kapıları mühürlenmiştir. Her köy 50 asker ile sıhhi kordon altına alınmıştır. Halkın gıda ihtiyacı ilk etapta mücadele ekiplerince ve daha sonra Kızılay tarafından temin edilmiştir.⁷¹

Veba mücadele teşkilâtının motorize edilmesi çok zaman kazandırmış ve işleri kolaylaştırmıştır. Güney demiryollarınca temin edilen kolaylıklar sayesinde katarlara takılan bir temizleme vagonu, uğradığı her istasyonda ambar temizliği yapmıştı. Ayrıca Çobanbeyli, Karkamış, Mürşitpınar, Akçakale, Ceylanpınar, Derbesiye ve Nusaybin istasyonlarında bulundurulmuş ekipler trenlerde aşı kontrolü yapmış ve DDT uygulamışlardı. Tren giriş kapıları olan Nusaybin ve Çobanbeyli istasyonlarında ayrıca birer doktor bulundurulmuştur. Köyler bir plan dâhilinde motorlu ekiplerle sıra ile ve veba bulaşan köylerin civarından başlanarak DDT'lenmiş ve aşılanmıştır. Akçakale'de bu tedbirler alınırken Urfa'nın sınırda bulunan Suruç ve Viranşehir kazalarında da aynı tedbirler alınmıştır. Urfa'ya yakın olan Hatay, Mardin, Gaziantep, Maraş, Diyarbakır vilâyetlerinde ise Urfa'ya sınır veya yakın köylerinden başlanarak içeri doğru gitmek üzere aynı esaslar dâhilinde mücadele tedbirleri alınmıştır. Urfa'nın Viranşehir, Akçakale, Suruç ve Birecik kazalarında üç ay diğer vilâyetlerde altı ay sonra yeniden aşılama ve DDT yapılması kararlaştırılmıştır. Akçakale merkez köyleri önem arz

⁷⁰ TBMM, TD, D: VIII, C:8, B:23. (26.12.1947), s. 252.

⁷¹ N. Erzin-S. Payzın, *a.g.m.*, 40-41.; *Ulus*, 26 Mart 1947.

ettiğinden her 10 günde bir petrollü ve toz DDT ile ilaçlanmış ve aralıksız fare mücadelesi başlatılmıştır. Sihat ve İctimaî Muavenet Vekâleti, mücadele heyetine, mevcut imkânlardan azami şekilde istifade ettirmiştir. Veba ile mücadele teşkilâtı motorize hale sokmak için Sıtma ve Trahom Savaş Teşkilâtı emrindeki motorlu vasıtalarından bir kısmını bu işe tahsis ettiği gibi istenildiği kadar vasıta kiralamak emir ve müsaadesini de vermiştir. Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı da istenilen miktarda motorlu araç temin etmiştir. Ticaret Bakanlığı lüzumlu benzin ve petrol kontejanını süratle tahsis etmiş ve petroler mahalline sevk edilmiştir.⁷² Bu meyanda güney sınırı bölgesinde çıkan veba hastalığı alınan tedbirlerle derhal bastırılmıştır.⁷³

Mücadelede Urfa bölgesinde 18 doktor, 49 sağlık memuru ve yeterli sayıda işçi çalıştırılmıştır. Gaziantep'te 10 doktor, 23 sağlık memuru ve 13 diğer personel, Mardin'de 8 doktor, 15 sağlık memuru, 16 diğer personel. Diyarbakır, Maraş, Hatay'da bütün mahallî sağlık teşkilâtı seferber edilmiştir. Bu mücadelede 12 ton DDT, 400 ton petrol sarf edilmiştir. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nden 2,5 tona yakın aşı sevk edilmiş ve Paris'te Pastör Enstitüsü'nden mevcut 52,5 kilo serumdan başka uçakla Paris'ten 120 kilo serum daha getirilmiştir. Mücadele emrine 800 çadır, iki seyyar hastane, bir seyyar laboratuvar, 2.000 fare kapanı, 5.000 kutu ve şişe fare zehiri, 1000 takım elbise ve gerekli tüm diğer malzeme verilmiştir.⁷⁴ Buradaki veba salgını, bu şekilde alınan önlemler ve verilen mücadeleler sayesinde çok kısa bir zaman zarfında söndürülmüştür.

Bütün araştırmalara rağmen Akçakale'de çıkan veba salgının nereden bulaştığı tespit edilememiş, ancak şu ihtimaller üzerinde durulmuştur. Dünyanın belli başlı 6 veba mihrakından birisi Mezopotamya'dır ve dünya veba haritalarında fareler arasında veba salgını olan yerler Akçakale'ye çok yakındır. Buna göre gizli bir fare salgınından hastalığın insanlara geçmiş olması muhtemeldi. 1945-1946'da ara sıra İskenderiye, Hayfa, Yafa'da görülen vebanın Akçakale'ye fare veya insanlar ile bulaşmış olması ihtimali de göz önünde tutulmuştur.⁷⁵ Türkiye'de salgınla ilgili hazırlanan raporda

⁷² TBMM TD, D:VIII, C:6, B:74, (17.6.1947), s. 298-299; N. Erzin-S. Payzın, *a.g.m.*, 40-41.; Osman Zihni Sanus, "Veba ile Savaş", *Ulus*, 17 Temmuz 1947; "Yurdun Sağlık Durumu", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1947.

⁷³ "Sağlık ve Sosyal Yardım İşlerimiz", *Cumhuriyet Bayramı İlavesi*, *Ulus*, 29 Ekim 1947.

⁷⁴ TBMM TD, D:VIII, C:6, B: 74, (17.6.1947), s.298-299.

⁷⁵ N. Erzin-S. Payzın, *a.g.m.*, s.43;; Kemal Özsan-Necmettin Akyay, "1947 Veba Salgının Epidemiyolojisi Üzerinde Bazı Araştırmalar", *Türk İjiyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, C.XIV, S.2, Ankara 1954, s.285-286.

vebanın Suriye'den kaynaklanmış olabileceğine yer verilmişti. Nitekim Türkiye'de salgının sona ermesinden sonra Suriye'nin Varta Köyü'nde 6 veba vakası görülmüştü.⁷⁶ Suriye Hükümeti, 11 Nisan 1947'de Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Teşkilâtı'na ihbar ettiği bu veba vakalarından Suriye'nin de veba ile bulaşık olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine yurt içinde veba ile mücadelede alınan tedbirlere ek olarak İçişleri, Gümrük ve Tekel, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlıkları tarafından bir rapor hazırlanmış ve Bakanlar Kurulu'nun 17 Nisan 1947 tarihli toplantısında raporda yazılı tedbirlerin derhal tatbikine geçilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷ Bu rapor doğrultusunda sıkı tedbirler almak gayesiyle Sağlık ve Sosyal Bakanlığı'nın isteği üzerine Suriye sınırı tamamen kapatılmış ve bu suretle sınır üzerinde de vebaya karşı şiddetli bir mücadele başlatılmıştır.⁷⁸ Buna göre mücadele ve sağlık ekipleri hariç olmak üzere Suriye sınırı her türlü ulaşımına tamamen kapatılmıştır.⁷⁹ Buradaki güvenliğin Gümrük Muhafaza Birlikleri tarafından sağlanması ve ordu birlikleriyle hududun takviyesi, kararlaştırılmıştır.⁸⁰ Aynı şekilde Hayfa'da görülen vakalar üzerine buradan gelen gemilere Çanakkale Boğazı'nda karantina uygulanmıştı.⁸¹

Akçakale'de 9 Nisan 1947'den sonra veba vakası görülmediğinden Telhalib ve Harbetülgazel köylerindeki sıhhi kordon kaldırılmıştır. Güney sınırı boyunca genel aşı tatbiki, pire ve fare mücadelesine devam edilmişti. Birleşmiş Milletler Sağlık Teşkilâtı'nın bildirdiğine göre 28 Nisan 1947'de İskenderiye'de yeni veba vakaları görülmüştü. Bu duruma göre lüzum görülen yerlerde vebaya karşı bakanlıkça yayınlanan esaslara uygun olarak pire ve fare mücadelesine ara vermeden devam edilmişti.⁸² Bölgede alınan sıkı tedbirler arasında aşı mücadelesi önemli yer tutmaktaydı. Akçakale'de aşı yaptırmayan kimselere tren bileti verilmemiş,⁸³ Mardin'de de yoğun bir şekilde görülen haşereler DDT kullanılarak etkileri kırılmıştır.⁸⁴ Vebanın çıktığı Telseyf, Telhalip ve Harbetülgazel köylerinde her hafta düzenli bir şekilde DDT yapılmış ve bütün köy halkı doktorlar tarafından muayene edilmişti.⁸⁵ Bu şekilde alınan

⁷⁶ R. Pollitzer, *Plague*, World Health Organization Monograph Series, No: 22, Geneva 1954, s.29.

⁷⁷ CCA, 030.18.01.02.11325.13.

⁷⁸ Osman Zihni Sanus, "Veba ile Savaş", *Ulus*, 17 Temmuz 1947.

⁷⁹ "Veba Vakaları", *Akşam*, 21 Nisan 1947.

⁸⁰ CCA, 030.18.01.02.115.81.4.

⁸¹ *Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949*, No: 86.1561/11-249. pp:995-996.

⁸² *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1947.

⁸³ *Cumhuriyet*, 28 Mart 1947.

⁸⁴ *Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949*, No: 867.00/7-1647. pp:15.

⁸⁵ *Urfa*, 24 Haziran 1947.

ve kararlılıkla genişletilerek sürdürülen çalışmalar sayesinde Türkiye’de 1947’den sonra hiçbir veba vakası görülmemiştir.

26 Mayıs 1947’de Ankara’da toplanan Yüksek Sıhhat Şurası’nda, Akçakale’de veba mücadelesinde vazife gören bütün doktor ve memurların çalışmalarını takdirle anarak, mücadele sırasında vebaya yakalanan Dr. Kemal Özsan ile ağır bir serum hastalığı geçiren Dr. Sabahattin Payzın’ın bu feragatli çalışmalarından dolayı teşekkür edilmişti.⁸⁶ Akçakale’nin üç köyünde çıkan veba hastalığı ile mücadelede 17 Nisan 1947’de kapatılan Fırat ile Dicle arasındaki Suriye ile olan sınırın 1926 Milletlerarası Paris Mukavelenâmesi çerçevesi dâhilinde sıhhi tedbirlere devam etmek şartıyla, söz konusu sınırın açılması Bakanlar Kurulu’nun 7 Haziran 1947 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.⁸⁷ Türkiye, Suriye ile sınır kapılarını açmış ancak bölgedeki veba salgınları aralıklarla devam etmişti. Türkiye her zaman olduğu gibi bu salgınları dikkatle takip etmişti. Özellikle Yemen’in Suudi Arabistan sınırı yakınlarında çıktığı anlaşılan veba hastalığının, Türkiye’ye herhangi bir şekilde bulaşmasını önlemek üzere, hastalığın kolera veya veba olmadığı anlaşılıncaya kadar Hac seferlerinin yasaklanması, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın ve Dışişleri Bakanlığı’nın yazıları üzerine Bakanlar Kurulu’nca 30 Temmuz 1951’de kararlaştırılmıştır.⁸⁸ Buradaki veba salgınının etkisi kırıldıktan sonra 7 Mart 1952’de Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye Hac seferlerini serbest bırakmıştı.⁸⁹

⁸⁶ “Yüksek Sıhhat Şûrası Dün Ankara’da Toplandı”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1947.

⁸⁷ CCA, 030.18.01.02.113.39.3.

⁸⁸ CCA, 030.18.01.02.126.58.5.

⁸⁹ CCA, 030.18.01.02.128.20.12.

Sonuç

Salgın hastalıklar, tarih boyunca insan varlığını ve toplumları tehdit eden en önemli bir unsur olmuştur. Tarihte farklı medeniyetlerde kara ölüm, taun veya veba olarak adlandırılan hastalık, bütün dünyada insanların kitleler halinde ölmelerine yol açmıştır. Eski devirlerden beri Uzakdoğu ülkelerinde varlığını devam ettiren veba, insan hareketleri ve ticaret yollarıyla Anadolu, Mezopotamya, Akdeniz Havzası ve Avrupa'ya bulaşmıştır. Osmanlı Devleti de vebadan etkilenmiş ve Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele yıllarında İstanbul, İzmir ve Antalya gibi sahil merkezlerinde etkili olmuştur.

Cumhuriyet döneminde nüfus mübadelesi ile Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen muhacirlerin taşındığı vapurlarla vebanın bulaşma ihtimaline karşı sıkı önlemler alınmıştır. Aynı şekilde, ticaret, ulaşım ve taşımacılık faaliyetleri ile Rusya, İtalya, Mısır, Filistin gibi ülkelerden yayılan veba salgınlarına karşı önlemler alınmıştır. İran'da etkili olan daha sonra Nasturiler'in göç yoluyla 1937'de Suriye'nin Türkiye sınırına yakın Resülâyn kentinde başlayan veba salgınına karşı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından sınır boylarında ve içerde gerekli önlemler alınmıştır. Bu salgın Türkiye'de etkili olmamıştı ama bölgede salgınların aralıklarla görülmesi devam etmiş ve Mart 1947'de Urfa'nın Akçakale Kazası'na bağlı Suriye sınırına yakın olan Harbetülgazel, Telseyf ve Telhalib köylerinde veba vakaları görülmüştür. 20 ölümlle sonuçlanan salgın personel ve malzeme yönünden geniş bir ekibin çalışmaları sonucu önlenmiştir ve bundan sonra Türkiye'de hiçbir veba vakası görülmemiştir.

Kaynaklar

AK, B., “Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 200, s.419-435.

AKYAY, N., “Türkiye’de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar”, *Mikrobiyoloji Bülteni*, C.8, S. 2, (Nisan 1974), s.209-219.

ATASEVEN, A., “Bir Hadîsin Düşündürdükleri, Vebâ Hastalığı ve Karantina”, *İslâm Medeniyeti*, Yıl: 1, S:4, 27 Kasım 1967, s.37-38.

DERVİŞOĞLU, F. M., *Milli Mücadelede Sağlık Teşkilatına Bir Bakış*, Öz Emek Matbaası, Sivas 2007.

ERZİN, N., - PAYZIN, S., “Akçakale Vebası”, *Türk İjyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, C.7, S.3, Ankara 1947, s.31-46.

KILIÇ, O., *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004.

MANER, R., “Vebaya Dair”, *Ulus*, 12 Mayıs 1947.

OLCAR, M. K., “Yirmi Beş Yıllık Cumhuriyet Devrinde Sağlık ve Sosyal Yardım Çalışmalarımız”, *Ulus*, 29 Ekim 1948.

ORAK, A., “Urfa’da Sağlık Sorunları (1923-1950)”, *Şehir ve İrfan*, S. 5, Mayıs-Ağustos 2017, s.74-88.

ÖZDEMİR, H., *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

ÖZSAN K., AKYAY, N., “1947 Veba Salgının Epidemiyolojisi Üzerinde Bazı Araştırmalar”, *Türk İjyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, C.XIV, S.2, Ankara 1954, s.285-287.

ÖZSAN, K., FAZLI, A., AKTAN, M., BEYOĞLU, K., “Ankara, Konya, Urfa ve Nevşehir’de Yakalanan Yabani Hayvanlarda Yersinia Pestis Yönünden Araştırma”, *Mikrobiyoloji Bülteni*, C.10, S.1, Ocak 1976, s.35-56.

PANZAC, D., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, (çev: Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

POLLITZER, R., *Plague*, World Health Organization Monograph Series, No: 22, Geneva 1954.

SANUS, O. Z., “Veba ile Savaş”, *Ulus*, 17 Temmuz 1947.

ÜNVER, A. S., *Türkiye’de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine*, Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul 1935.

YILDIRIM, N., “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1320-1338.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA, 030.10.177.221.2.

CCA, 030.10.177.224.11.

CCA, 030.10.177.224.6.

CCA, 030.18.01.02.113.39.3.

CCA, 030.18.01.02.11325.13.

CCA, 030.18.01.02.115.81.4.

CCA, 030.18.01.02.126.58.5.

CCA, 030.18.01.02.128.20.12.

CCA, 030.18.01.02.18.14.6.

CCA, 030.18.01.02.18.20.2.

CCA, 030.18.01.02.6.54.10.

CCA, 030.18.01.02.75.48.3.

CCA, 030.18.01.02.76.59.18.

CCA, 030.18.01.02.77.64.7.

CCA, 180.09.12.70.18.

CCA, 180.09.12.70.2.

CCA, 180.09.12.70.4.

CCA, 272.11.16.70.9.

CCA, 272.14.76.29.1.

CCA, 272.79.72.3.31.

CCA, 272.79.72.4.2.

Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, No: 86.1561/11-249.

Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, No: 867.00/7-1647.

T.C. Resmî Gazete, 8 Ağustos 1940, Sayı: 4582.

“Umûmî Hıfzıssıha Kanunu”, *Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930, Kanun Numarası: 1593, Sayı:1489.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Yayına Hazırlayanlar: Özlem Demireğen, Alev Keskin, Fatma İlhan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.

CHP Hükümetlerinin Dışişleri ve Sağlık Alanındaki Başarıları Hakkında Not, CHP Propaganda Malzemesi Serisi, Ankara 1950.

Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Yayınlayan Birinci Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.

TBMM TD

TBMM ZC

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Haber

Milliyet

Son Posta

Tan

Ulus

Urfa

Vakit

Yarın

“ Rus Hududunda Veba Tehlikesi Var”, *Milliyet*, 13 Mart 1931.

“ Sağlık ve Sosyal Yardım İşlerimiz”, *Cumhuriyet Bayramı İlavesi*, *Ulus*, 29 Ekim 1947.

“Cezayir’de Veba”, *Akşam*, 12 Kânunusani 1931.

“İskenderiye’de Veba”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1932.

“İstanbul’da Alınan Tedbirler”, *Ulus*, 26 Mart 1947.

“Kaptanlara Veba Aşısı”, *Milliyet*, 26 Teşrinisani 1931.

“Pire’de Veba”, *Akşam*, 9 Eylül 1929.

“Rus Hududunda Tek Kapı Bırakıyoruz”, *Son Posta*, 14 Mart 1931.

“Veba Aşısı”, *Son Posta*, 5 Mart 1933.

“Veba Tedbirleri”, *Son Posta*, 27 Mayıs 1932.

“Veba Vakaları”, *Akşam*, 21 Nisan 1947.

“Veba Var”, *Son Posta*, 26 Teşrinisani 1932.

“Veba ve Kolera Tedbirleri”, *Son Posta*, 2 Nisan 1937.

“Veba”, *Milliyet*, 4 Teşrinievvel 1931.

“Veba”, *Milliyet*, 4 Teşrinievvel 1931.

“Yurdun Sağlık Durumu”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1947.

“Yüksek Sıhhat Şûrası Dün Ankara’da Toplandı”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1947.